

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
IV

Neşir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
IV

İstanbul - 1984

Sahibi : ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail Özdoğan

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat Göyünç

Basıldığı Yer : Edebiyat Fakültesi Matbaası

Adres : ENDERUN KİTABEVİ, Beyaz Saray No. 46

Beyazıt - İstanbul

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KALEBENDLİK CEZASI VE SUÇLARIN SINIFLANDIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Neşe Erim

Osmanlı Ceza Anlayışı : Osmanlı Hukuk Sistemi şeklen islâmî, uygulamada örfî veya lâik diyebileceğimiz iki anlayış arasında bağlar kurarak gelişmiştir. Çağdaşı olan İslâm devletleri arasında İslâm hukukunu en fazla dikkate alan Osmanlılar olmuştur¹. Sultanlar çıkardıkları kanun mahiyetindeki emir ve fermanların, şeriata uygun olduğunun desteklenmesi için müftülerin bu konudaki onayını istemişlerdir. Bu özen içinde, aynı alana ait emir ve fermanlar zamanla ve çeşitli nedenlerle biraraya toplanarak kanunnâmeler meydana getirilmiştir². Yazılı bir metin olarak elde mevcut en eski kanunnâme II. Mehmet dönemine ait olup, ilk üç bölümü ceza kanunlarını içermektedir. Bundan sonraki dönemlere ait olan II. Beyazıt ve Kanunî Sultan Süleyman kanunnâmelerinin ilk bölümlerinde de ceza kanunları yer almaktadır. Tanzimattan önce çıkartılan son Osmanlı ceza kanunu ise onyedinci yüzyılda, şahsî bir çabanın ürünü olarak çıkarılmıştır³.

Osmanlı ceza kanunları en gelişmiş ve sistematik biçimini Kanunî Sultan Süleyman döneminde almıştır. Onun zamanında artık ceza kanunları suçlara göre sistematize edilmekteydi⁴. Oysa II. Mehmet ve II. Beyazıt kanunlarındaki ceza bölümleri, suçlara uygulanacak cezalara göre düzenlenmişti. Kanunnâmeler arasında böyle

1 Schacht *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, 1964, s. 89.

2 Ö.L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul, 1943, s. XX.

3 U. Hoyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, edited by V.L. Ménage, Oxford University Press, 1973, s. 33.

4 U. Heyd, *aynı eser*, s. 31.

yapısal bir değişikliğin ortaya çıkmış olması, modern hukuk alanında önemli bir yeri olan suç kavramının, zamanla belirginleşmeye başladığını göstermektedir. Öteyandan ceza kanunlarının uygulanmasında bölgesel farkların gözetilmemesi ve bütün toplumsal sınıf ve gruplar için aynı kanunların geçerli olması, ceza kanunlarına has, diğer Osmanlı kanunlarında rastlamadığımız bir özelliktir⁵. Bu nedenle Osmanlı kanunları içinde modern hukuk yasalarına en çok benzeyen ceza kanunlarıdır, diyebiliriz⁶.

Cezalandırma prensibi olarak, hakkında şikâyet olan kişi sabıkalı değilse, cezalandırılmadan önce birkaç kez uyarılır (tenbih olunur), eğer yola gelmezse (münebbih olmazsa) veya sabıkalı ise cezalandırılırdı. Suçlunun serbest bırakılabilmesi için sabıka kaydına müracaat edilirdi⁷.

Usul yönünden ceza hukuku uygulamasına gelince, kadılık bölgesi içinde cereyan eden gündelik, sıradan suçların tesbiti işini kadılar yapar, ceza ise yerel yöneticiler (subaşı, muhtesib) tarafından uygulanırdı. Merkeze arz edilmesi gereken önemde bir durum sözkonusu ise, o zaman divanda cezanın ne olduğuna karar verilerek, bir buyuruldu veya ferman düzenlenirdi.

Sürgün ve Kalebendlik Cezası : Osmanlı İmparatorluğunda siyâset cezasını gerektiren suçlar dışında kalan diğer suçlar için uygulanan cezalar, teşhir, dayak atma (ta'zir), para cezası, kürek cezası, kalebendlik (hapis), sürgün gibi cezalardır. Cezalandırma prensipleri zaman içinde değişerek, bazı dönemlerde, belirli cezalar daha çok kullanılır olmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı donanmasının büyümesi yüzünden, artan kürekçi ihtiyacının bir kısmının kürek cezasına çarptırılanlar tarafından sağlanması, bu cezanın toplumsal otoriteler tarafından daha fazla uygulanmasına neden olmuştur⁸. Heyd kürek cezasının bu dönemde hapis cezasının yerini tuttuğunu söy-

5 «Bütün toplumsal sınıf ve gruplar» derken bunun teorik bir yaklaşım olduğunu belirtmeliyiz.

6 U. Heyd, *aynı eser*, s. 177 ve H. İnalçık, «Osmanlı Hukukuna Giriş», *SBFD*, XIII, sayı 2, 1958, s. 107.

7 İstanbul Kadı Sicili 25, s. 77, 226.

8 M. İpşirli, «XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, İstanbul, 1982.

lüyor⁹. Bu ceza 19. yüzyılda, Tanzimattan sonra da kullanılmaya devam etmiştir¹⁰.

Zamanla niteliği değişerek uygulaması süren cezalardan biri de sürgündür. İlk dönemlerde köy ve şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri, sabıkalıları, fahişeleri ve çeşitli yaramaz kişileri bu topluluktan uzaklaştırmak için uygulanan bir ceza idi. Bir devlet politikası olarak, yeni feth edilen yerlerin iskân edilmesi işinde de sürgünlerden yararlanılmıştır¹¹. Ancak sonraları politik suçlar için sık kullanılan bir ceza olmuştur.

Suçluların bir kalede haps edilmeleri anlamına gelen kalebendlik cezasına gelince, imparatorluğun ilk dönemlerinde, kriminal suçlar için yaygın olarak kullanılan bir ceza türü değildir¹². 16. yüzyılda borçlarını ödemeyen mültezimlerin zindana atılarak ömürlerinin sonuna kadar burada kalabildiklerinden bahsediliyor¹³. Yine bu dönemlerde, bazı suçlular padişahın haklarında vereceği ceza gerçekleşinceye kadar bir süre hapiste tutulurlardı. Heyd kalebendlik cezasının 18. yüzyıldan itibaren sık müracaat edilen bir ceza türü olmaya başladığını söylüyor.

Kâmil Kepeci 678 numaralı defterin tanıtılması : Osmanlı İmparatorluğunda suçlularla ilgili olarak yapılacak çalışmalar için, en önemli kaynaklardan biri Başbakanlık Arşivinde mevcut kalebendlik defterleri serisidir. Divân-ı Hümayûndan verilen kalebendlik ve sürgün cezalarına ait hükümlerin kayd edildiği bu defterler kırk dört tane olup, 1134-1147/1721-1734 yılları arasını kapsayan döneme aittir. Kepeci 678 ise bu serinin dışında yer alır, 1703-1711 yıllarını kapsar. İçinde III. Ahmet 1703 de tahta geçince, çıkartılan afftan yararlanamayan suçlulara ait hükümler bulunmaktadır. Bu özelliğinden ötürü defterde ağır suçların bulunduğunu söyleyebiliriz. Ama bunun dışında kendi türündeki defterlerin özelliklerini taşımaktadır. Şöyleki, hükmün başında olayın geçtiği yer ve suçluların isimleri sayıldıktan sonra, şikâyet konusu olan durum anlatılmak-

9 U. Heyd, *aynı eser*, s. 301.

10 M. İpşirli, *aynı eser*, s. 207, dip not 20.

11 Ö.L. Barkan, «Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon metodu Olarak Sürgünler», *İFM*, XIII, sayı 1-4, 1951.

12 U. Heyd, *aynı eser*, s. 303.

13 H. Sahillioglu, «Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. yüzyılın sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları», *İFM*, 23, sayı 1-4 ayrı bası, 1963, s. 3.

tadır. Yazının sonunda ise, suçlunun sürgüne gideceği yer veya hapis edileceği kale belirtilmektedir. Eğer suçlu kendi köyünün ya da mahallesinin dışında suç işlemişse, ait bulunduğu yere, kendi bölgesinde suç işlemişse, uzakta bir yere gönderilirdi. Hapis cezalarında olduğu gibi, sürgünlerde de ceza süreleri yer almamaktadır¹⁴. Kepeci 678 de 445 hüküm vardır. Bunlardan 168 i kalebendlik, 277 si sürgünle ilgilidir. Sürgünlerin 17 si Bozcaada'ya, 7 si Limni'ye 10 u Bursa'ya gönderilmiştir¹⁵.

Kalebendlik ve sürgünü gerektiren suçlar sınıflandırılırken, çeşitli suçlandırma kavramlarıyla karşılaşmıştır. «Eşkiyalık»¹⁶, «reâ-yâyı ehl-i örfe gamz ve tecrim», «su-i hâl bâis-i ihtilâl», «sâ'bi-l fesâd»¹⁷, «reâ-yâyı tahrîk ve ihtilâle bâis» ve bu deyimlerin bazı türevleri¹⁸ suç isnadı yapılırken kullanılmaktadır. Metinlerde genellikle kişinin işlediği suç somut olarak anlatılmayıp, bu tip kavramlara müracaat edilmiştir. Bu sebepten suçun mahiyeti açıklık kazanmamaktadır. Ancak bu kavramlarla kastedilenin, kamu düzenini bozmaya yönelik eylemler olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Aralarındaki farkları şu andaki bilgilerimizle açıklayamayacağımız kavramları kullanarak suçları sınıflandırmak yerine, kamu düzenini bozmaya yönelik suçlar diye bir gurup yapıldı ve bunun dışında kalan suçlar ise hiçbir sınıflandırmaya tâbi tutulmadı.

Bu prensibe göre düzenlediğimiz tablolardan birincisinde sürgün, ikincisinde kalebendlik suçları gösterilmektedir.

14 Bazı hükümlerde yer alan serbest bırakılma tarihlerinden, bu suçluların ne kadar süreyle haptiste kaldıkları anlaşılmaktadır.

15 K. Kepeci 678 s. 13 de Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin adamlarının Bursa'ya sürgün edildiklerine dair hükümler vardır. Mühimme 114, s. 251 den, bu kişilerin daha önce Ağrıboz'da sürgünde olduklarını öğreniyoruz. Bu on hüküm tablolarımıza dahil edilmemiştir.

16 Türk Hukuk Lugatının eşkiyalık tanımı kabul edilebilir.

17 U. Heyd, *ayrı eser*, s. 195.

18 A. Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı* (deneme), Ankara, 1972.

TABLO I (Sürgün)

	1703	1704	1705	1706	1707	1708	1709	1710	Toplam
Kamu düzenine karşı işlenen suçlar	12 1L(X)	17	27 1L	36 2L 1B(X)	22 1B	45 3B	46 1B	8	222
Kalpazanlık								1B	1
Sahte evrak düzenlemek			3			1			4
Mezhep değiştirmeye zorlamak			1		1		1B		3
Yalancı şahitlik			1	1					2
Adam öldürme ve yaralama				1		3	1		5
Fuhuş	1	1	2			2B	1 2L 4B		13
Irza tecavüz					2	1 1B	1 1L 1B		7
İftira	1		2						3
Küfür					1				1
Hırsızlık						1			1
Veraset anlaşmazlığı			1	1					2
Müneccimlik								1B	1
Belirsiz		1							1
Toplam	15	19	38	42	27	57	59	10	267(x)

(X) L : Limni, B : Bozcaada

(x) Bursa'ya sürgün edilen on hüküm bu tabloya dahil edilmemiştir.

TABLO 1 (Kalebendlik)

	1704	1705	1706	1707	1708	1709	1710	Toplam
Kamu düzenine karşı								
işlenen suçlar	10	30	24	11	20	37	5	137
Kalpazanlık		1						1
Kaleden suçlu kaçırmak					1	1	1	3
Sahte evrak düzenlemek		1		1	1	1		4
Rüşvet ve eziyet						1		1
Mezhep değiştirmeye								
zorlama		2	1					3
Adam öldürme ve								
yaralama		2	3	2		4		11
Fuhuş				1				1
Irza tecavüz			2		2		1	5
Belirsiz			1	1				2
Toplam	10	36	31	16	24	44	7	168

Sürgüne gönderilen suçluların yüzde 83 ü kamu düzenine karşı gelmiştir. Aynı suçu işlemekten ötürü kalebend cezasına çarptırılanların oranı yüzde 81 dir. En kalabalık eylem gurubunu meydana getiren, kamu düzenine karşı gelmek suçunu işleyenlere hangi kriterlere göre sürgün veya kalebendlik cezası verildiğini açıklayabilecek bilgilere sahip değiliz. Ancak kalebendlik cezasına çarptırılanlar içinde toplu suç (gurup halinde işlenen suç) oranının yüzde 80, sürgün suçlarında yüzde 30 olması, gurup suçlarının, daha ağır bir ceza türü olan kalebendlikle cezalandırılmasına neden olabileceğini düşündürmektedir.

İçerik olarak kamu düzenine karşı gelinen, kalpazanlık, kaleden suçlu kaçırmak, sahte evrak düzenlemek, rüşvet ve eziyet, mezhep değiştirmeye zorlamak ve yalancı şahitlik başlıkları altında gösterdiğimiz suçlar anlatılırken, daha önce konu ettiğimiz biçimde yuvarlak ifadeler kullanılmamıştır. Tam tersine suçun türü oldukça belirgindir. Bu durumda söz konusu olan suç türleri hakkında bazı açıklamalar getirmek mümkündür.

Devletin açtığı darphanelerle ilgisi bulunmayan kişilerin, piyasaya sürmek üzere para basmaları veya piyasada mevcut olan paraların kenarlarını kırpmaları dar anlamda kalpazanlık olayını meydana getirir. Bunun dışında kalpazanlığa yakın olan suçlardan bir tanesi, darphane görevlilerinin düşük ayarlı para basmalarıdır. Ancak bu durum 17. ve 18. yüzyıllarda son derece yaygın idi. Halil Sahillioğlu, 17. yüzyılda belirli büyük darphanelerin dışındaki tüm taşra darphanelerinin düşük ayarlı para imal ettikleri gerekçesiyle kapatıldığını belirtmektedir.

Bu dönemdeki para ihtiyacı genellikle yabancı paralarla karşılanmaktaydı. Oysa bunların da sahtesi eksik değildi. Fransa'dan düşük ayarlı paraların ithali, 17. yüzyılın ikinci yarısında önemli sayılabilecek bir skandala yol açmıştı. Kalpazanlıkla ilgili olan belgelerimizden birinde, kalp Polonya parası (zolata) ile yakalanan bir adam Bozcaadaya sürgün edilmiştir. Diğerinde ise kalpazanlık sabıkası olan bir kişinin elinde kırpık paralarla yakalandığı belirtilmektedir.

Şehirlerin güvenliğinin sağlanması ve çeşitli tehlikelere karşı korunmasında kalelerin önemli bir rolü olmuştur. Özellikle celâli ayaklanmaları sırasında halk için en güvenli saklama yeri buraları idi. Bunun dışında, devlete ve tüccarlara ait resmî evrak ve değerli eşyalar da emniyetli olması dolayısıyla kalede saklanırdı¹⁹. Kalelerin diğer bir fonksiyonu ise, suçluları kale zindanlarında muhafaza etmektir. İ.H. Konyalı 16. yüzyılda Konya Kalesinin Zindankale adıyla anıldığını ve mahkûmların kalenin içinde açılan kuyularda zincire vurulmuş olarak tutulduklarını anlatmaktadır²⁰. Dizdar, kethüda, ve mustahfızlardan oluşan kale görevlileri, koruma fonksiyonunun en iyi biçimde yerine getirilmesinden sorumlu idiler. Mahkûmların firar etmeleri veya emanet edilen değerli eşyaların kaybolması gibi ters bir durum söz konusu olduğunda, dizdar veya kethüdalar cezalandırılırdı. Belgelerde rastladığımız üç olayda da kaleden suçlu kaçırma işini yapanlar kale dizdarlarıdır.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden İstanbul'a gelen bazı kişiler, sahte arz, berat ve fermanlar düzenletebiliyorlar ya da kadı veya

19 Ö. Ergenç, «XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler», *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul, 1980, s. 96.

20 İ.H. Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya, 1964, s. 156.

seyhülislâm mühürlerini taklit ederek bunları kötüye kullanıyorlardı. Ancak sahte arz olayını, sahte berat ve ferman olayından ayırmak gerekmektedir. Burada söz konusu olan arz, merkezî hükûmete sunulan bir belge olup, genellikle kadı adına düzenlenmekteydi. Bu tür belgelerde kadı ve bölgenin âyân ve eşrafı, karşılaştıkları bir görevliden hoşnut olup olmadıklarını belirtmekteydiler. Özellikle vakıflar la ilgili atamalarda ve cihetlerin verilmesinde, arzların oldukça büyük bir önemi vardı. Böyle bir durumda sahte arz düzenlemek, belirli bir kişinin hakkında kadı tarafından tasdik edilen bir şikâyet bulunmadığı halde, görevinden alınmasına neden olabildiği gibi, cihetinin başka birisinin üzerine geçmesine de yol açabiliyordu. Gerçekten de elimizdeki örneklerden birinde, sahtekârlık nedeniyle sürgüne gönderilen bir kişi, haksız yere imamın görevine son vermiştir. Sürgüne neden olan diğer üç olaydan ikisinde vakıf maaşları haksız yere çevrilmiş, birinde ise sahte cizye evrakı düzenlenmiştir.

Berat ve fermanlar, divanda hazırlanan belgeler olmaları dolayısıyla, bunların sahteleri çoğunlukla divandan tuğralı beyaz kâğıt çalarak hazırlanıyordu. Bu türden sahte belge düzenleyenlere verilen cezanın da daha ağır olduğu anlaşılıyor. Zira sahte ferman düzenleyen bir kişi Molova kalesinde 23 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapis cezası verilen diğer üç olaydan ikisinde, seyhülislâm mühürü taklit edilmiş, birisinde ise sahte tercümanlık beratı alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda idareci ve ilmiye sınıfından kişilerin çeşitli nedenlerle rüşvet aldığı bilinmektedir²¹. Bizim rastladığımız örnekte, din değiştirme olayı ile rüşvet birlikte gelişmiştir. Bu olayda, kadı nâibine rüşvet verilerek, müslüman olan bir kadının gayrimüslim olduğuna dair hüccet alınmıştır. Bu arada kadın, miras hakkını kaybeden gayrimüslim akrabaları tarafından işkenceye tabi tutulmuş ve malları gasb edilmiştir.

Avrupalı misyonerler Osmanlı İmparatorluğunda, devletin uyanık ve titiz önlemlerine rağmen, faaliyet göstermekten geri kalmıyorlardı. Ancak çabaları genellikle Ortodoks Osmanlı tebasına yönelikti. Ama incelediğimiz defterde bu yabancı misyonerlere ceza ve

rildiğine dair bir kayda rastlamadık. Defterde. ermeniler arasında yayılan misyoner faaliyetlerine rastlıyoruz. Katolikliği benimseyen ve ermeniler arasında yaymak isteyen, Osmanlı uyruğu ermeni pazıların sürgün veya kalebend edildiklerine dair 6 kayıt vardır.

Şahitlik Osmanlı hukukunun en önemli müesseselerinden biridir. Herhangi bir davanın sonuçlanabilmesi, şahitlerin o konuda verecekleri olumlu veya olumsuz kanaata bağlı idi. Görevini kötüye kullanan bir şahit bir daha asla şahitlik yapamazdı. Defterde rastladığımız iki yalancı şahitlik suçlusu da sürgüne gönderilmişlerdir.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız suçlar dışında kalanları kişisel suçlar olarak niteleyebiliriz. Kişisel suç oranı sürgüne gönderilenlerde yüzde 12, kalebendlerde yüzde 10 dur. Bu guruba giren aynı türden suçların sürgün ve kalebendlik içindeki dağılımları ise oldukça farklılık göstermektedir. Adam öldürme ve yaralama suçunu işlemekten ötürü sürgüne gönderilenler yüzde 15, kalebend olanlar yüzde 64 dir. Sürgüne gönderilenler arasında cinsel suç oranı²² yüzde 60, kalebend olanlar ise yüzde 35 dir.

İftira, küfür etmek, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı ve münecimlik gibi sıradan ve gündelik suçların, sürgün gibi ağır bir cezaya çarptırılmasının önemli bir nedeni de, herhalde bu suçu işleyen kişilerde, suç işleme alışkanlığının yerleşmiş olmasıdır.

Umumî bir aftan yararlanamayan kişilerin suçlarını anlatan bu defter, hiç şüphesiz ki 18. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğunda işlenen suçlar hakkında istatistikî veriler içermemektedir. Üstelik veraset anlaşmazlığı gibi oldukça basit ve gündelik bir olaydan sonra sürgün edilen bazı kişilerin, aftan yararlanamayanların listesinde yer alması, af kapsamının bizce bilinmeyen ölçütlerle saptandığını açıkça göstermektedir. Belirli bir kalede, bilinen bir tarihte haps edilenlerin eksiksiz listesi, hiç şüphesiz ki yaygın suç tiplerinin saptanmasında çok daha yararlı olacaktır.

Bununla birlikte elimizdeki defter, bazı açılardan yeni bilgiler içermektedir. Hangi suçlara ne gibi bir ceza verildiği açık olarak yazıldığı için, o dönemde Osmanlı divanında geçerli olan ceza anlayışı

22. Bu grupta fuhuş ve ırza tecavüz vardır. Fuhuş kadınların en kalabalık olduğu gurubu oluşturuyor.

hakkında bir fikir vermektedir. Ayrıca suçların tarifinin genellikle kadıların tanzim ettikleri hüccetlere göre yapıldığını düşünürsek, sözkonusu defter ilmiye üyeleri arasında yaygın olan suç anlayışına yönelik bazı ipuçları da vermektedir.

Öteyandan suça yönelen toplumsal sınıflar hakkında kabaca da olsa fikir edinmek mümkün görünmektedir. Suçlu askerî veya ilmiye sınıfından ise bunu anlamak mümkün olmaktadır. İsimlerinden sosyal statülerini çıkaramadıklarımızı ise, reâyâ olarak kabul etmek yanlış olmaz sanırım²³. Ayrıca belirli bir bölgeden gelen suçluların, önceden saptanmış olan kalelere gönderilmiş bulunmaları, hapis cezasının uygulanışı konusunda artık belirli bir alt yapının oluştuğunu göstermektedir.

Suçların betimlemesi, şüphesiz çok eksik kalmaktadır. Ancak işlediğimiz defter 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda ceza ve adâlet anlayışı konusunda bizi bir ölçüde aydınlatmaktadır.

²³ Suçluların yüzde 10'unun askerî sınıftan, yüzde 1'inin ilmiye sınıfından geldiği tespit edildi.